

CUMHURİYET'İN İLANINI

YAŞAYANLAR - 5

"CUMHURİYET İLAN EDİLİYOR"

Nazmi Kal

Cumhuriyet'in ilanını yaşıyanlar: Cumhuriyet ilan ediliyor

MDM

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yılını yaşıyoruz. Günümüzde Cumhuriyet'in ilanına tanık olmuş kişileri bulabilmek artık olanaksız.

1973'te yani Cumhuriyet'in 50. yılında Cumhuriyet'in ilanını yaşamış kişiler aramızda idiler. O yıllarda televizyonda yapımcı idim. O günleri gazeteci, politikacı olarak yaşamış kişilerin anılarına dayanarak bir televizyon programı hazırlamıştım.

Cumhuriyet'in 50.yılında hazırladığım bu programda İsmet İnönü, 2. Dönem Ergani Milletvekili İhsan Hamit Tigrel, Milletvekili Hikmet Bayur, Milletvekili ve General Fahrettin Altay, Gazeteciler Münir Müeyyet Bekman ve Mecdi Sadrettin Seyman, 1923'te TBMM'de zabıt kâatibi olarak görev yapan Ord. Prof. Dr. Hıfı Veldet Velidedeoğlu gibi cumhuriyetin ilanı günlerinin öncesini ve sonrasını yaşamış kişilerle konuşmuştum.

Bu konuşmaları yazı dizisi haline getirdim ve yayımlıyorum.

Nazmi Kal: Sayın Velidedeoğlu, cumhuriyetin ilânı günü mecliste mi idiniz?

H. Veldet Velidedeoğlu: O gün ben meclisten bir vazife ile başka bir bakanlığa gönderilmiştim. Uzun sürdü geç vakitlere kadar kaldım, bir evrak arama meselesi idi, kaybolan mühim bir evrak arama. Dönerken Ulus Meydanı'nda toplar atıldı. Bir arkadaşşıma hiç unutmam, Bilecikli Hilmi isminde bir arkadaşşıma rast geldim. Meclisten çıkıyordu. "Hayrola!" dedim. "Cumhuriyet ilan edildi. Onun için toplar atılıyor" dedi.

Kal: Sayın Velidedeoğlu, cumhuriyetin ilanını siz ve genel olarak halk nasıl karşıladı?

Velidedeoğlu: Cumhuriyetin ilanı bizi sürpriz olarak yakalamadı. Yani başından beri mecliste çalışanlar zaten cumhuriyetin adı söylenmeden de bir cumhuriyet idaresinde olduğumuzu biliyorduk, anlıyorduk. Fakat etrafta sürprizli olmadı dersem hakikati söylememiş olurum. Mesela cumhuriyetin ilanından bir süre sonra memleketim olan Çorum'a babamı ziyarete gittiğim zaman oradan benim mecliste çalıştığımı bilen babamın arkadaşları, eski okul arkadaşlarım, "Mustafa Kemal Paşa padişah mı oluyor?" gibilerden sorular yöneltmişlerdi, hiç unutmam. Ben padişahlık başka, cumhuriyet yine başkadır. Padişahlık diye herhangi bir bahis mevzu değildir. Millet tarafından seçilmiş bir devlet başkanı vardır. Memleket buna hazırlıklı mıydı, meselesi düşünülebilir. Bence hazırlıklıydı.Yani hazırlıklıdan maksat Mustafa Kemal Paşa'yı baş olarak biliyordu. Mustafa Kemal Paşa'dan başkası Cumhurbaşkanı seçilseydi belki millet tamamen yadırgardı. Ama Millî Mücadele'nin başı olarak 3.5 seneden beri Mustafa Kemal Paşa devletin başında bulunduğu için yadırganmadı. Gazi Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı oldu denildiği zaman bu bir reaksiyon uyandırmadı. Yalnız bir noktayı daha o zaman ki anılarıma dayanarak söylemek isterim. Bazıları Mustafa Kemal Paşa diktatör olacak mı, diye bir endişe duyuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı olmakla diktatör olmak bir yana hukuken elindeki yetkileri bırakıyordu. Eski duruma göre hem meclis başkanı, heyeti vükela başkanı yani parlamentonun başkanı, icra kuvvetinin başkanı, devletin başkanı vesaire vesaire. Şimdi yetki ayrılığı oluyordu. Sonuç olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı olmakla diktatör olmak şöyle dursun elindeki yetkilerden bir kısmını da bırakıyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 anayasası yapılırken bu yetki meselesi mevzuunda yaşadığım bir

anımı anlatayım. Milletvekilleri başta Mahmut Esat (Bozkurt) olmak üzere bu anayasa üzerinde çalışanlar müzakerelerde cumhurbaşkanının yetkilerini en çok kısmak için ne lazımsa yaptılar, her şeye itiraz ettiler.Hakikaten 1924 anayasasında cumhurbaşkanının yetkileri kısıldı. Mustafa Kemal Paşa buna hiçbir suretle herhangi bir şekilde itiraz etmedi ve bunu gayet tabii buldu, kabullendi. Hatta daha sonra Mahmut Esat'ı adliye vekili bile yaptı yani şunu söylemek istiyorum. Atatürk'ü Batılılarda da bizde de birçokları diktatör olarak tanımlarlar ve öyle tanımlamak isterler. Atatürk gerçekten, gerçek anlamda bir diktatör değildi. Otoritesi vardı ama bu otorite kendisinin dikta eğiliminden değil Millî Mücadele'nin başı ve Millî Mücadele kahramanı olmasından ileri geliyordu.

(Yeri gelmişken Atatürkün diktatörlüğü konusunda bir görüşü aktarmak isterim. Türkiye'de uzun yıllar görev yapmış, 'Atatürk' adlı eseri Kültür Bakanlığı'nca yayımlanan Arjantinli diplomat ve yazar Jorge Blanco Villalta ile yaptığım bir röportajda, "Atatürk'ü bir diktatör olarak değerlendirenlere hatırlatmak istediğim bir nokta var. Eğer etkin şekilde halkının kültürü ile uğraşan, ülkesini entelektüel düzeye yükseltmek için çabalayan bir adam ille de diktatör sayılacaksa ancak hümanizm diktatörü, bir kültür diktatörü, ilericilik diktatörü ya da demokrasi diktatörü sayılabilir." demişti.)

İlk başbakan İnönü

Nazmi Kal: Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olarak gerçekleştirmeyi düşündüğünüz en önemli kararınızı söyler misiniz?

İsmet İnönü: Ben başvekil olduğum zaman Lozan Muahedesi'nin iç yüzü ve bütün tesirleri üzerimde tazeydi. İstiklal Savaşı esasında İngilizlerle olmuştu. O tertibin başında İngilizler bulunuyordu. Lozan Muahedesi'nin neticelenmesinde gene başlıca amil İngilizlerin gayreti ile olmuştur. Diğer devletler, kapitülasyonlar gibi, Duyunu Umumiye gibi hulasa istedikleri gibi Türkiye'ye müdahale etmek ve Türkiye'yi sömürmek bahsinde İngiliz inadına güvenerek onun perdesi arkasında daha çok ısrarlı ve inatçıydılar. Sulh esasen İngiliz gayreti ile olmuştur.

Başvekil oldum. Lord Curzon ve Amerika mürahhası ile konuşmamızı hiçbir zaman aklımdan çıkarmadım."Lozan Muahedesinden memnun ayrılmıyoruz. Hiçbir dediğimizi yaptıramadık. Harap bir memleket alıyorsunuz. Bunu imar etmeyecek misiniz? Neyle nasıl yapacaksınız? Geleceksiniz para isteyeceksiniz, diz çökeceksiniz, reddettiklerinizin hepsini cebimizdem çıkarıp, size göstereceğim."dedi. Bunu hiçbir zaman unutmam.

Cevap verdim: Bizim burada istediklerimiz,müstakil,medenî bir devlet olarak onun bütün şartlarını sağlamaktır. Bunu temin edelim, sulh olsun ondan sonra sizin dediğiniz şartlar hasıl olur, gelirsem size, istediğinizi yaparsınız.

Kal: Bu sözleri söylerken güvendikleri neydi?

İnönü: Güvendikleri, devrimlerin yapılmama ihtimaliydi. Türkiye içinden birçok keşmekeşlere girecektir. Bu karışıklıklar içinde uygulanabileceği düşünülmeden tayin edilmiş olan adalet müşavirleri, kabotaj hakkının ancak iki sene sürmesi hulasa kapitülasyonlara ait diğer meseleler fiilen kendi kendine sürüklenip giderek eski rejim iade olunacak diye düşünüyorlardı. Bu ümit sonuna kadar onlarda yaşadı. Ama bu benim zihnimde daimi bir görüntü olarak bir tehlike olarak belirdi, yaşadı, taze bir hâlde durdu ve ben onu düşünerek idareye geçtim.

Kal: Muhtaç oldunuz mu? Yardım istediniz mi?

İnönü: İkinci Cihan Harbi çıkıp tamamıyla Türkiye'ye muhtaç bir vaziyet hasıl oluncaya kadar yardım bahsi yalnız akıl vermeye münasır kalmış para hususunda hiçbir açılma, kolaylık gösterilmemiştir.Bu zihnimdedir. Hiçbir para yardımı yoktur dışarıdan.

Asıl zihnimde kesin olarak verdiğim karar mutlaka esaslı ihtiyaçlara dair birşey yapmak lazımdır. Bütçemiz nasıl olacak, bütün mesele maliyeye bağlanıyor. Ben zihnimde ilk günden itibaren kararlıydım. Bütçem zayıf olacak. Ne kadar zayıf olursa olsun ondan biraz daha zayıf hale getirip bir miktarını yatırım olarak ayırmak ve zaman ile memleketin ilerlemesini bu yatırımla sağlamak. Bu düşünce ağır tecrübelerin ilhamı olarak, düşman içinde, düşman karşısında en ağır baskılar altında edinilmiş bir kanaatti bende Onun için başbakan olarak yapacağım iş bütçeden yatırım için mutlaka para ayırmak ve esaslı ihtiyaç gördüğümüz meselelere, ihtiyaçlara devam etmek. Memleketin bütçe muvazenesini temin etmek. Mesela demiryolu bizim zihnimizde olgun bir ihtiyaç halindeydi. Paraya ihtiyaçı vardı. Mutlaka bunu yabancı yapardı. Halbuki biz mutlaka bunu millileştirme kararıyla çıkmış ve mutlaka yeni yollar yapmak kararı içindeydik. (1923-1938 yılları arasında 3170 km yeni demiryolu yapıldı ve 4180 km demiryolu satın alındı.)

Endüstrileşmede, mutlaka bir adım atmak lazımdı. Bu meseleleri yapabilecek bir yatırım usulünü bulacağım ve onları tatbik etmeye başlayacağım. Bu kararlar başbakanlığa başladım. Ve bu kanaatle isabet ettiğimi hadiselerle birer birer kendim tecrübe ettim, anladım. Bir misal olarak söyleyeyim, başbakanlığım esnasında bir sene Hazine, Osmanlı Bankası'ndan o sene içinde idare edilmek için borç para almak istemişti. Osmanlı Bankası başüstüne, diye cevap verdi. Yalnız bu dediğiniz bir istikrazdır o istikrazı görüşelim, dedi. Bu cevap bana gelir gelmez meseleyi başından sonuna kadar, geleceğini, bunun sonunun nereye varacağını anladım. Hazır para ihtiyaçı içinde bulunacağız. Bu hiçbir zaman bitmeyecektir. Ve her bitişte nihayet birkaç sene içinde Lozan'dan, Millî Mücadele'den eser kalmayan bir idare husule gelecektir. Bu endişe bana hakim olmuştur. Osmanlı Bankası'ndan bu cevabı aldıktan sonra teşekkür ettim, ihtiyaçım zail oldu, istemiyorum para dedim.

Not: Bu yazı dizisi, Nazmi Kal'ın TRT'de yayımlanan 'Cumhuriyeti Yaşayanlar' belgeselinin metinlerinden bölümlerdir. "Atatürk'ün Bilinmeyen Anıları" kitabına da alınmıştır.

Yazı, seri olarak devam edecektir.